

УДК 343.12(477)

Р.В. ЄДИН, Харківський національний університет внутрішніх справ

СУБ'ЄКТИ ПОДАННЯ КЛОПОТАНЬ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ УКРАЇНИ

Ключові слова: клопотання, звернення, право на заявлення клопотань, суб'єкти подання клопотань

Серед принципів судово-правової реформи, яка триває в Україні, вітчизняним парламентом визначено радикальне реформування процесуального законодавства (ст.426 [1]).

У розвинутій демократичній правовій державі найвищою цінністю є людина, її життя, здоров'я, власність, честь і гідність. Вказана теза задекларована Конституцією України, яка вказала напрямок подальшого реформування законодавства, що регулює кримінально-процесуальну діяльність. Як недолік чинного КПК Радою Європи було, крім іншого, визначено практично повну відсутність змагальності. З таким зауваженням важко не погодитись. Особливо зазначений недолік знаходить свій прояв на досудових стадіях кримінального процесу.

Тому одним із основних напрямків судово-правової реформи є посилення змагальності та підвищення гарантій забезпечення прав та законних інтересів особи у кримінальному процесі, що, у свою чергу, є наріжними каменями судочинства.

Важливим засобом реалізації змагальності є надання та забезпечення заінтересованим особам права звертатися з письмовими зверненнями або особисто до державних органів, їх посадових і службових осіб, які зобов'язані розглянути ці звернення і надати обґрунтовану відповідь у встановлений законом строк. Це право гарантоване ст.40 Основного Закону України і знаходить своє відображення в Законі України «Про звернення громадян» та у відповідних положеннях галузевого, у тому числі, кримінально-процесуального законо-

давства. Державний захист зазначеного права гарантується Конституцією України, згідно ст.55 якої громадянин має право будь-якими не забороненими законом засобами захищати свої права і свободи від порушень і протиправних посягань.

У кримінальному судочинстві змагальність проявляється в активності суб'єктів, які беруть у ньому участь, виконуючи функції обвинувачення і захисту, і у їхньому впливі на дії та рішення органів і осіб, які ведуть кримінальний процес.

Для кримінально-процесуальної діяльності характерні, зокрема, такі види звернень фізичних осіб, як заяви, скарги та клопотання. Інститут клопотань є одним із найважливіших засобів забезпечення охорони прав і законних інтересів громадян та виконання завдань кримінального судочинства з огляду на значну поширеність зазначеної форми процесуальних звернень, яка зустрічається, либонь, у кожній кримінальній справі.

Інститут клопотань має важливе значення в аспектах реалізації принципу змагальності; охорони прав та законних інтересів особи; повного, всебічного й об'єктивного дослідження обставин справи; попередження та виправлення слідчих і судових помилок [2, с.114].

На думку багатьох учених і практиків чинний КПК потребує аброгації, тобто скасування заміни його новим, сучасним законом [3]. З наведеною тезою варто погодитись¹.

Законодавча регламентація подання, розгляду і вирішення клопотань також не є виключенням із загального правила у сенсі її відповідності вимогам сьогодення. Тому норми чинного кримінально-процесуального законодавства та практика його застосування щодо подання фізичними особами клопотань як способу подолання порушень їх прав, сво-

¹ Про аргументи на користь цієї пропозиції детальніше див. роботу: Єдин Р. В. «Старе» у кримінально-процесуальному судочинстві / Єдин Р. В. // Теорія та практика кримінального судочинства : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (Харків, 20-21 травня 2011 р.). – Х. : Титул, 2011. – С. 173-175.

бод та законних інтересів вимагають негайного вдосконалення.

Викладеним визначається актуальність дослідження питань, пов'язаних з поданням, розглядом і вирішенням клопотань у кримінальному процесі.

Зазначені питання були предметом дослідження багатьох процесуалістів як радянської доби, так і часів здобуття Україною незалежності, це такі вчені, як Т.В. Варфоломеева, Ю.М. Грошевий, А.Я. Дубинський, З.З. Зінатулін, Л.М. Карнеєва, П.А. Лупинська, В.Т. Маляренко, А.Я. Меженцева, О.Р. Михайленко, М.М. Михеєнко, В.В. Молдован, В.Т. Нор, І.Л. Петрухін, Д.П. Письменний, С.М. Стахівський, А.Ю. Строган, В.М. Тертишник, Л.Д. Удалова, О.В. Хімичева, С.А. Шейфер, В.П. Шибіко та інші.

Разом із тим, слід зазначити, що ці автори переважно аналізували лише певні загальні питання подання, розгляду і вирішення клопотання при дослідженні основних положень досудового слідства та судового розгляду кримінальних справ або в аспекті прав окремих суб'єктів кримінального процесу чи реалізації права на заявлення клопотань на певних стадіях процесу, тим самим створивши наукове підґрунтя для подальшого більш глибокого системного дослідження клопотань як самостійного інституту кримінально-процесуального права. Виходячи з цього, метою статті є аналіз суб'єктів подання клопотань у кримінальному процесі України.

Стаття 129 КПК України надає право подавати клопотання підозрюваному, обвинуваченому, їх захисникам, а також потерпілому та його представникові, цивільному позивачеві, цивільному відповідачеві або їх представникам. Тобто, це суб'єкти, які у п.8 ст.32 Кодексу названі учасниками процесу. Спільним для перерахованих осіб є те, що вони мають особистий інтерес у справі або представляють інтереси інших осіб.

З огляду на положення останньої норми права видається не зовсім вірною думка окремих авторів про синонімічність понять учасники кримінального процесу і суб'єкти

кримінально-процесуальних відносин [4, с.55; 5, с.78].

Однак аналіз чинного кримінально-процесуального закону та широкої юридичної практики його застосування свідчать про те, що перераховані вище учасники процесу – далеко не єдина категорія заінтересованих осіб, а властива їм заінтересованість у результатах розгляду справи – не єдина форма процесуальної заінтересованості [6, с.21].

На наш погляд, видається можливим більш широке розуміння кола осіб, які мають право подавати клопотання. Адже законодавець у інших нормах надав таке право свідкові (ч.3 ст.69-1 КПК), експертові (ч.3 ст.77 КПК), особам, щодо яких здійснюються заходи безпеки (п.1 ч.1 ст.52-2 КПК), колективу підприємства, установи, організації (ч.2 ст.10, ч.1 ст.410, ч.1 ст.414 КПК). Остання норма, крім того, уповноважує подавати клопотання про дострокове зняття судимості осіб, які відбули покарання.

Враховуючи гарантування Конституцією права на звернення усім особам, таке обмеження кола суб'єктів кримінального судочинства у галузевому законі видається нам таким, що не відповідає положенням Основного Закону.

А.Ю. Строган, критикуючи позицію А.Я. Меженцевої про те, що правом на заявлення клопотань наділені і мають бути наділені лише ті особи, які беруть участь у процесі з метою обстоювання свого процесуального інтересу чи для захисту прав і законних інтересів інших фізичних або юридичних осіб, а також прокурор [7, с.6], висловлює слушну думку про те, що відсутність у деяких суб'єктів кримінально-процесуальної діяльності (називаючи їх учасниками процесу) права на заявлення клопотань суперечать розвитку і вдосконаленню кримінально-процесуального законодавства в частині посилення процесуальних гарантій прав та інтересів осіб, що залучаються в сферу кримінального судочинства. Суттєвим кроком на цьому шляху на її думку має стати розширення прав учасників процесу, більш чітка і детальна регламентація їхнього правового статусу [8, с.29].

Крім звуженого переліку осіб, які наділені правом подавати клопотання, стаття 129 КПК звужує й предмет клопотань, встановлюючи, що вони заявляються лише про провадження слідчих дій. Однак аналіз інших норм закону дозволяє дійти висновку, що клопотання можуть містити прохання про провадження інших процесуальних дій, наприклад, цивільний позивач має право подати клопотання про вжиття заходів до забезпечення заявлено в кримінальній справі цивільного позову (ч.1 ст.125 КПК), а також про прийняття процесуальних рішень – обвинувачений і його захисник при ознайомленні з матеріалами кримінальної справи вправі клопотати про зміну кваліфікації злочину або закриття кримінальної справи (ч.1 ст.221 КПК).

У чинному КПК існують прогалини, зокрема, у регулюванні правовідносин щодо подання суб'єктами кримінально-процесуальної діяльності процесуальних звернень та їх вирішення державними органами та посадовими особами, які ведуть процес. Так Кримінально-процесуальним кодексом жоден із суб'єктів, які беруть участь у стадії порушення кримінальної справи, не наділені, всупереч Конституції, правом заявляти клопотання. Це у свою чергу призводить до порушення ст.64 Основного Закону, яка закріплює, що «конституційні права і свободи людини і громадянина не можуть бути обмежені, крім випадків, передбачених Конституцією України».

У правозастосовній діяльності таке становище призводить до зловживань з боку посадових осіб, які виконують дослідчу перевірку, даючи їм формальний привід до відмови в прийнятті клопотань від таких суб'єктів як заявник; особа, від якої відбирається пояснення; особа, яка постраждала від злочинного діяння; правопорушник (при провадженні досудової підготовки матеріалів) тощо. Посадові особи мотивують це тим, що чинний КПК не наділяє таких суб'єктів правом подавати клопотання.

Дана ситуація є до певної міри спадщиною системи судочинства, яка склалася за роки радянської влади, коли вона була інструментом захисту, головно самої тоталітарної дер-

жави, і в якій людина була в більшій мірі об'єктом, ніж суб'єктом процесу.

Право на подання клопотань, як і інші суб'єктивні права, встановлюються законодавцем для того, щоб за допомогою юридичних засобів можна було задовольнити і захистити законні інтереси особи. Відтак подання суб'єктом кримінально-процесуальної діяльності клопотання завжди переслідує мету – задоволення певного конкретно визначеного інтересу. Реальне забезпечення, у тому числі цього права, є критерієм оцінки демократизму і гуманізму кримінального процесу.

Враховуючи викладене, доходимо висновку про те, що наразі існує нагальна проблема у подальшій теоретичній розробці процесуального інституту клопотань і використанні новітніх наукових досягнень у цій царині в реформуванні національного кримінально-процесуального законодавства з метою приведення його у відповідність до Конституції України, принципів кримінального процесу та до загальноприйнятих міжнародно-правових норм і стандартів.

З урахуванням цього вважаємо за доцільне у новому Кримінальному процесуальному кодексі України, проект якого наразі активно обговорюється правознавцями, *розширити перелік суб'єктів судочинства, яким надається право звертатися з клопотаннями до державних органів і посадових осіб, які ведуть процес, надавши таку можливість, крім учасників процесу, також і свідкові; перекладачеві; спеціалістові; законному представникові обвинуваченого; представникові служби у справах дітей; особі, яка подала заяву про злочин; особі, у якої відбирається пояснення; особі, яка постраждала від злочинного діяння; правопорушникові (у протокольній формі досудової підготовки матеріалів); понятому.*

ЛІТЕРАТУРА

1. Концепція судово-правової реформи в Україні / затв. Постановою Верховної Ради України : від 28.04.1992 р. // ВВР України. – 1992. – № 30. – Ст. 426.

2. Лешукова І. В. Значення інституту клопотань у сфері кримінального судочинства / Лешукова І. В. // Теорія та практика кримінального судочинства : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (Харків, 20-21 травня 2011 р.). – Х. : Титул, 2011. – С. 114–116.

3. Савонюк Р. Ю. Кримінально-процесуальний кодекс України: структура, зміст і особливості розвитку (до 45-річчя прийняття і набуття чинності) / Савонюк Р. Ю. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/Portal/Soc_Gum/Kyuv/2009_1/1-5/27.pdf.

4. Тертишник В.М. Уголовный процесс: Учебное пособие. – 2-е изд. пер. и доп. – Харьков : Арсис, 1999. – 528 с.

5. Коваленко Є. Г. Кримінальний процес України : підручник / Коваленко Є. Г., Малярченко В. Т. – К. : Юрінком Інтер, 2006. – 704 с.

6. Никандров В. Заинтересованные лица в уголовном процессе / Никандров В. // Российская юстиция. – 1987. – № 13 – С. 21–25.

7. Меженцева А. Я. Институт ходатайств в советском уголовном процессе : автореф. дис. на соискание уч. степени канд. юрид. наук : 12.00.09 / А. Я. Меженцева. – М., 1984. – 18 с.

8. Строган А. Ю. Клопотання як самостійний інститут кримінально-процесуального права: заявлення, розгляд та вирішення клопотань на досудовому слідстві : монографія / Строган А. Ю. – К. : Істина, 2009. – 456 с.

Єдин Р. В. Суб'єкти подання клопотань у кримінальному процесі України / Р. В. Єдин // Форум права. – 2011. – № 2. – С. 1074–1077 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbu.gov.ua/e-journals/FP/2011-2/11ervkpu.pdf>

Розглядається право на подання клопотань у кримінальному процесі України. Проаналізовано точки зору вчених, законодавчі, зокрема конституційні норми, що регулюють зазначене право. На підставі цього вносяться пропозиції про удосконалення процесуального інституту клопотань, розширення переліку суб'єктів, які мають бути наділені зазначеним правом у новому КПК України.

Єдин Р.В. Субъекты представления ходатайств в криминальном процессе Украины

Рассматривается право на заявление ходатайств в уголовном процессе Украины. Проанализированы точки зрения ученых, законодательные, в том числе конституционные нормы, регулирующие реализацию указанного права. На основании этого вносятся предложения об усовершенствовании процессуального института ходатайств, расширении перечня субъектов, которые должны быть наделены указанным правом в новом УПК Украины.

Edin R.V. Subjects of Representation of Petitions in Criminal Process of Ukraine

Right is examined on the statement of solicitors in criminal procedure of Ukraine. Points are analyzed sights of scientists, legislative, including constitutional norms, regulative realization of this right. On the basis of it brought in suggestion about the improvement of judicial institute of solicitors, expansion of list of subjects which must be allotted this by a right in new Codex of criminal process of Ukraine.